

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ

AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ'NE EK 1 NO.LU PROTOKOL'ÜN 2. MADDESİ HAKKINDA REHBER

Eğitim Hakkı

31 Ağustos 2024 tarihinde güncellenmiştir.

Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından hazırlanmıştır.
Mahkeme açısından bağlayıcılığı yoktur.

Bu raporun tamamını ya da bir kısmını basılı veya çevrim içi (web) yayın şeklinde tercüme etmek ve/veya çoğaltmak isteyen yayıncıların veya kuruluşların, izin koşullarını bilmek amacıyla *bir tercümeyi çoğaltma veya yeniden yayımlama talebine* yönelik iletişim formunu doldurmaları gerekmektedir.

İçtihat Rehberlerinin hangi tercümelerinin halihazırda devam ettiğini öğrenmek istiyorsanız lütfen devam eden tercüme listesine bakınız.

Bu rehberin orijinal metni, Fransızca dilinde hazırlanmıştır. Rehber, düzenli olarak güncellenmektedir ve en son 31 Ağustos 2024 tarihinde güncellenmiştir. Bu rehber, bazı şekli değişikliklere tabi tutulabilir.

İçtihat rehberleri, <https://ks.echr.coe.int> adresinden indirilebilir. Yayınlarla ilgili güncellemeler için, Mahkemenin Twitter hesabına başvurunuz: https://twitter.com/ECHR_CEDH

Bu tercüme, Avrupa Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin onayı ile yayımlanmıştır ve sadece Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, İnsan Hakları Dairesi Başkanlığının sorumluluğu altındadır.

© Avrupa Konseyi / Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2025

İçindekiler Tablosu

Okuyuculara Notlar	4
I. Genel İlkeler.....	5
A. 1 No.lu Protokol'ün 2. Maddesinin Yapısı	5
B. 1 No.lu Protokol'ün 2. Maddesinin Anlamı Ve Kapsamı	5
C. Yorumlamaya İlişkin İlkeler	6
II. Eğitim Hakkı	7
A. Eğitim Hakkı İlkesi.....	7
B. Eğitime Erişimin Kısıtlanması.....	8
1. Dil	8
2. Kabul Kriterleri Ve Giriş Sınavları	9
a. Kabul Kriterleri	9
b. Sınırlı Sayıda (Numerus Clauses) Zorunlu Giriş Sınavı	10
c. Giriş Sınavında Alınan Olumlu Bir Sonucun İptali	10
3. Okul ücretleri	10
4. Uyrak.....	10
5. Bir Öğrenim Belgesi Yoluyla Minimum Yaş Koşulu	11
6. Hukuki Sorunlar	11
a. Ceza İnfaz Kurumları.....	11
b. Ceza Soruşturması.....	11
c. Uzaklaştırma ve Atma Tedbirleri	12
7. Disiplin Cezaları.....	12
8. Sağlık	13
9. Yurtdışında Yükseköğrenim	13
C. Eğitime Erişimde Ayrımcılık	13
1. Engelliler	14
2. İdari Statü Ve Uyrak	16
3. Etnik Köken	16
4. Kişisel Özellikler veya "Statü"	17
III. Ebeveyn Haklarına Saygı.....	17
A. Kapsam	17
B. Muafiyet Olanığı	19
C. Görünen Dini Semboller	20
Anılan Davalar Dizini	22

Okuyuculara Notlar

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (bundan sonra metinde “Mahkeme”, “Avrupa Mahkemesi” veya “Strazburg Mahkemesi” olarak anılacaktır) tarafından içtihatlar hakkında yayımlanan rehberler dizinin birini teşkil eden bu rehber, Mahkeme tarafından verilen başlıca karar ve hükümler hakkında hukukçuları bilgilendirme amacını taşımaktadır. Dolayısıyla bu rehberde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne (bundan sonra metinde “Sözleşme” veya “Avrupa Sözleşmesi” olarak anılacaktır) Ek 1 No.lu Protokol’ün 2. maddesine ilişkin içtihatlar, incelenerek özetlenmiştir. Okuyucu bu rehberde, konu hakkında geliştirilen anahtar-ilkeleri ve bunlarla ilgili örnekleri bulacaktır.

Atıfta bulunulan içtihatlar, önemli ve/veya en yeni ilke kararları* arasından seçilmiştir.

Mahkeme kararlarında, sadece kendisine başvuru yapılan davaları incelemeyi, aynı zamanda Sözleşme normları da geniş çaplı olarak aydınlatılmaya, korunmaya ve geliştirilmeye çalışılır. Ayrıca Mahkemenin vermiş olduğu kararlar, Devletlerin, Sözleşmecilerle ilişkileriyle verdikleri taahhütlere riayet etmelerine katkıda bulunur (*İrlanda/Birleşik Krallık*, 18 Ocak 1978, § 154, A Serisi no. 25 ve daha yeni bir tarihte *Jeronovičs/Letonya* [BD], no. 44898/10, § 109, 5 Temmuz 2016).

Sözleşme ile oluşturulan sistem, ayrıca insan haklarının korunmasına ilişkin normları yükselterek ve bu alandaki içtihatları Sözleşme’ye Taraf Devletlerin toplumlarının tamamını kapsayacak şekilde genişleterek, kamu düzenine dâhil olan konuları, genel menfaat içerisinde inceleme amacını taşır (*Konstantin Markin/Rusya* [BD], no. 30078/06, § 89, AİHM 2012). Nitekim Mahkeme, insan hakları alanında “Avrupa kamu düzeninin, anayasal aracı olarak” Sözleşme’nin rolünün altını çizmiştir (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi/İrlanda* [BD], no. 45036/98, § 156, AİHM 2005-VI ve daha yakın bir tarihte verilen *N.D. ve N.T./İspanya* [BD], no. 8675/15 et 8697/15, § 110, 13 Şubat 2020).

Sözleşme’ye Ek 15 No.lu Protokol vesilesiyle, yakın zamanda Sözleşme’nin önsözünde ikincilik ilkesine yer verilmiştir. Bu ilke uyarınca, “İnsan haklarının korunması sorumluluğu Taraf Devletler ve Mahkeme arasında paylaşılır” ve ulusal makamlar ve mahkemeler iç hukuku, Sözleşme ve Protokollerinde tanımlanan hak ve özgürlükleri tam olarak tanıyacak şekilde yorumlamalı ve uygulamalıdır (*Grzeđa/Polonya* [BD], § 324).

Bu rehber, Sözleşme veya Ek Protokollerinin anılan her maddesi için, anahtar kelime referanslarını içermektedir. Her davada incelenen hukuki konular, (genel olarak) Sözleşme ve Protokollerinin metininden doğrudan çıkarılan terimleri içeren bir sözlükten gelen *bir anahtar kelimeler listesiyle* özetlenmiştir.

Mahkeme içtihatlarına ilişkin *veri tabanı HUDOC*, anahtar kelimelerle arama yapma imkânı sunar. Anahtar kelimelerle arama yapılabilmesi, benzer bir hukuki içeriğe sahip olan belge gruplarını da bulmanıza imkân verir (Mahkeme tarafından her davada ileri sürülen gerekçe ve varılan sonuçlar, anahtar kelimelerle özetlenir). Her dava için önerilen anahtar kelimeler, belgenin sayfasında mevcuttur. Gerekli açıklamaların hepsini, *HUDOC kullanım klavuzunda* bulabilirsiniz.

* Anılan içtihat, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ve Komisyonunun iki resmi dilinden birinde ve/veya her ikisinde de (Fransızca ve İngilizce) olabilir. Davanın isminden sonra belirli bir ibare kullanılmadığı sürece, Mahkemenin Dairelerinden biri tarafından esasa ilişkin olarak verilen bir karara atıf yapılmaktadır. Kararlarda kullanılan “(k.k.)” ibaresi, Mahkemenin kabul edilebilirlik hakkında verdiği bir karara ve “[BD]” ibaresi ise Büyük Daire tarafından incelenen bir davaya atıfta bulunmaktadır. Bu güncellemenin yapıldığı tarihte henüz kesinleşmemiş olan Daire kararları, yıldız (*) işaretiyle belirtilmiştir.

I. Genel İlkeler

1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi – Eğitim Hakkı

“Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.”

HUDOC anahtar kelimeler

Eğitim hakkı (1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi) – Ebeveynlerin dini inançlarına saygı (1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi) – Ebeveynlerin felsefi inançlarına saygı (1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi)

A. 1 No.lu Protokol'ün 2. Maddesinin Yapısı

1. 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ilk cümlesi, bireysel eğitim hakkını güvence altına almaktadır. İkinci cümlesi ise, ebeveynlere çocuklarının kendi dini ve felsefi inançlarına göre eğitim almasını sağlama hakkını güvence altına almaktadır.

2. 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi; ikinci cümlede belirtilen hak, temel eğitim hakkını tamamlayıcı nitelikte olduğundan dolayı birinci cümlesinin baskın olduğu bir bütünü oluşturmaktadır (*Campbell and Cosans/Birleşik Krallık*, 1982, § 40).

B. 1 No.lu Protokol'ün 2. Maddesinin Anlamı Ve Kapsamı

3. 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi, Sözleşmeciler Devletlerin belirli bir türde veya herhangi bir seviyede masraflarını üstlenerek veya mali destek sağlayarak eğitim sağlamasını gerektirecek şekilde bir eğitim hakkını tanımadıkları anlamına gelen¹ olumsuz lafzıyla öne çıkmaktadır (“*Belçika’da eğitimde dillerin kullanımına ilişkin kanunların belirli yönlerine ilişkin*” dava (“*Belçika dil davası*”), 1968, “Hukuk” kısmında § 3). Bu nedenle, Devletlerin kamu eğitim sistemi oluşturma veya özel okullara mali destek sağlama gibi bir pozitif yükümlülüğü bulunmamaktadır. Bu alanlar, Devlet’in takdirine bırakılmıştır.

4. Öte yandan, Devlet’in yalnızca müdahaleden kaçınma yükümlülüğü olduğu ve 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi tarafından güvence altına alındığı şekliyle söz konusu hakka saygıyı sağlama pozitif yükümlülüğüne sahip olmadığı çıkarımı yapılamaz. İlgili hüküm, kesin olarak önemli bir hak ve bu haktan kaynaklanan yükümlülüklerle ilgilidir. Bu nedenle Devletler, kurmayı veya kurulmasına izin vermeyi seçtikleri eğitim kurumlarında eğitim hakkını engelleyemezler.

5. Eğitim hakkı mutlak değildir; “doğası gereği Devlet tarafından düzenleme yapılmasını gerektirdiğinden,” zımnen kabul edilen bazı sınırlamalara tabi olabilir (*Belçika dil davası*, “Hukuk” kısmında § 5; bk. ayrıca, *bu davaya uygulanabildiği ölçüde (mutatis mutandis)*, *Golder/Birleşik Krallık*, § 38; *Fayed/Birleşik Krallık*, 1994, § 65). Dolayısıyla ulusal makamlar bu konuda belli bir takdir payından yararlanmaktadırlar; fakat Sözleşme hükümlerine uyulup uyulmadığı hakkında nihai karar vermek son

¹ Bu durum, hazırlık çalışmalarında (*travaux préparatoires*) doğrulanmıştır (bk. özellikle CM/WP VI (51) 7, s. 4 ve AS/JA (3) 13, s. 4). Avrupa Konseyi Meclisi tarafından Ağustos 1950’de kabul edilen “pozitif formülü” reddederek, Taraf Devletler açıkça, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ilk cümlesinin, Devletlerin bireylerin seçtikleri eğitimi alabilmeleri için etkili tedbirler alması ve eğitim sağlama veya özel eğitimi desteklemesi yükümlülüklerine sahip olduğu yönünde yorumlanmasını istememiştir.

aşamada Mahkemeye aittir. Getirilen sınırlamaların söz konusu hakkı, özünü zedeleyecek ve etkinliğinden yoksun bırakacak düzeyde sınırlamamasını temin etmek amacıyla Mahkeme, bu sınırlamaların ilgili kişiler açısından öngörülebilir olduğuna ve meşru bir amaç güttüğüne ikna olmalıdır (*Leyla Şahin/Türkiye* [BD], 2005, § 154).

6. Bununla birlikte Sözleşme'nin 8 ila 11. maddelerinin aksine, izin verilen kısıtlamalar, Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi bağlamında “meşru amaçlar”ın kapsamlı bir listesine bağlı değildir. Dahası, eğitim hakkında getirilen bir sınırlama, ancak kullanılan araçlar ile izlenen amaç arasında makul bir orantılılık ilişkisi bulunduğu takdirde 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi ile uyumlu olacaktır. (*Leyla Şahin/Türkiye* [BD], 2005, § 154).

7. Sözleşme bir bütün olarak okunmalıdır ve 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi, en azından ikinci cümlesinde, eğitim ve öğretim alanında, 9. maddeye ilişkin olarak, *özel bir hüküm (lex specialis)* teşkil etmektedir (*Folgerø ve diğerleri/Norveç* [BD], 2007, § 84; *Lautsi ve diğerleri/İtalya* [BD], 2011, § 59; *Osmanoğlu ve Kocabaş/İsviçre*, 2017, §§ 90-93).

C. Yorumlamaya İlişkin İlkeler

8. Demokratik bir toplumda, insan haklarının var olması için vazgeçilmez olan eğitim hakkı o kadar temel bir rol oynamaktadır ki Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ilk cümlesinin kısıtlayıcı bir şekilde yorumlanması, bu hükmün amaç ve hedefine uygun düşmeyecektir (*Leyla Şahin/Türkiye* [BD], 2005, § 137; *Timishev/Rusya*, 2005, § 64; *Çam/Türkiye*, 2016, § 52; *Velyo Veleve/Bulgaristan*, 2014, § 33).

9. 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinde yer alan iki cümle, sadece birbirlerinin ışığında değil; aynı zamanda özellikle, ebeveynler ve çocuklar da dâhil olmak üzere herkesin “özel hayata ve aile hayatına saygı” (*Catan ve diğerleri/Moldova Cumhuriyeti ve Rusya* [BD], 2012, § 143), kişisel özerklik kavramı (*Enver Şahin/Türkiye*, 2018, § 72) “düşünce, vicdan ve din özgürlüğü” ve “bilgi ve fikir alma ve yayma özgürlüğü” (*Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen/Danimarka*, 1976, § 52) haklarını güvence altına alan Sözleşme'nin 8, 9 ve 10. maddeleri (*Folgerø ve diğerleri/Norveç* [BD], 2007, § 84) ışığında okunmalıdır. Ek olarak, 1 No.lu Protokol'ün 2. Maddesi, Sözleşme'nin 14. maddesiyle ve ayrımcılık yasağıyla da yakından ilgilidir.

10. 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi, Sözleşme'nin bir parçasını oluşturduğu diğer uluslararası hukuk kurallarıyla uyumlu bir şekilde yorumlanmalıdır (*Catan ve diğerleri/Moldova Cumhuriyeti ve Rusya* [BD], 2012, § 136). 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinde yer alan kavramları yorumlamak için, Mahkeme, içtihadını, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948), Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme (1960), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966) (*ibid.*, §§ 77-81), Avrupa Bölgesinde Yükseköğretime İlişkin Niteliklerin Tanınmasına İlişkin Sözleşme (*Leyla Şahin/Türkiye* [BD], 2005, § 66), BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989) (*Timishev/Rusya*, 2005, § 64), BM Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme (2006) (*Çam/Türkiye*, 2016, § 53) ve güncellenmiş Avrupa Sosyal Şartı (*Ponomaryovi/Bulgaristan*, 2011, §§ 34-35) gibi uluslararası belgelere dayandırmıştır.

II. Eğitim Hakkı

1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi, ilk cümle – Eğitim hakkı

“Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. (...)”

HUDOC anahtar kelimeler

Eğitim hakkı (1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi)

A. Eğitim Hakkı İlkesi

11. Eğitim hakkı, belirli bir zamanda mevcut eğitim kurumlarına erişim hakkını (*Belçika dil davası*, “Hukuk” kısmında § 4), bilgi aktarımı ve düşünsel gelişim hakkını (*Campbell ve Cosans/Birleşik Krallık*, 1982, § 33) ve ayrıca alınan eğitimden yarar sağlama olanağını, diğer bir deyişle, her bir Devlette geçerli kurallara uygun olarak ve tamamlanan eğitimin örneğin yeterlilik yoluyla bir veya başka bir şekilde resmi olarak tanınmasını elde etme hakkını (*Belçika dil davası*, “Hukuk” kısmında §§ 3-5) kapsamaktadır. Ancak, yurtdışında alınan tıpta uzmanlık eğitiminin gerekli koşulları taşımadığı gerekçesiyle tanınmaması 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlaline yol açmamıştır (*Kök/Türkiye*, 2006, § 60).

12. 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi anaokulundan itibaren zorunlu eğitime ilişkindir (*Djeri ve diğerleri/Letonya*, 2024 §§ 118 ve 122) ancak Mahkeme, 1,5 ila 5 yaş arasındaki çocuklara yönelik zorunlu olmayan anaokulu eğitiminin, onların bakımı ve genel gelişimine odaklanması nedeniyle kendi yetki alanına girmediğine de karar vermiştir (*ibid.* §§ 118-119 et 121); ayrı bk. 8. madde kapsamında anaokulu (*Vavrička ve diğerleri/Çek Cumhuriyeti* [BD], §§ 306-307, 2021); ilkökul eğitiminin (*Sulak/Türkiye*, Komisyon kararı, 1996) yanında ortaokul eğitimi (*Güney Kıbrıs Rum Yönetimi/Türkiye* [BD], 2001, § 278), yüksekokul eğitimi (*Leyla Şahin/Türkiye* [BD], 2005, § 141; *Mürsel Eren/Türkiye*, 2006, § 41) ve doktora çalışmaları dâhil olmak üzere uzmanlık eğitimiyle (*Telek/Türkiye*, 2023, §§ 133-134) de ilgilidir. İlk ve orta öğretim, her çocuğun kişisel gelişimi ve gelecekteki başarısı için temel öneme sahiptir (*Catan ve diğerleri/Moldova Cumhuriyeti ve Rusya* [BD], 2012, § 144). 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinde güvence altına alınan hakkın sahipleri, çocukların yanında yetişkinler veya gerçekte eğitim hakkından faydalanmak isteyen herkeştir (*Velyo Veleve/Bulgaristan*, 2014).

13. Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin yüksekokul eğitimi için geçerli olması nedeniyle, bu tür kurumları kuran her Devlet, bu kurumlara etkili bir erişim hakkı sağlamakla yükümlüdür (*Leyla Şahin/Türkiye* [BD], 2005, §§ 136-137). Başka bir ifadeyle, belirli bir zamanda var olabilecek yükseköğretim kurumlarına erişim, söz konusu maddenin ilk cümlesinde belirtilen hakkın ayrılmaz bir parçasıdır (*Mürsel Eren/Türkiye*, 2006, § 41; *İrfan Temel ve diğerleri/Türkiye*, 2009, § 39).

14. Ayrıca Devlet, devlet okullarının yanında özel okullardan da sorumludur (*Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen/Danimarka*, 1976). Ek olarak, Devlet, herkesin eğitim hakkını güvence altına alma yükümlülüğünü özel kurumlara veya bireylere devredemez. 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi, özel okul açma ve işletme hakkını güvence altına almaktadır, ancak Devletler belirli bir eğitim şeklini mali olarak desteklemeye ilişkin pozitif bir yükümlülüğe sahip değildir (*Verein Gemeinsam Lernen/Avusturya* (k.k.), 1995). Dahası, Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ikinci cümlesinin çoğunlukla özel okula

kabulünü zorunlu kıldığı söylenemez (*Sanlısoy/Türkiye* (k.k.), 2016). Son olarak, Devletin hem devlet okullarındaki hem de özel okullardaki öğrencileri kötü muameleye maruz kalmaktan koruma pozitif yükümlülüğü bulunmaktadır (*O'Keeffe/İrlanda* [BD], 2014, §§ 144-152).

15. 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ilk cümlesinde güvence altına alınan eğitim hakkı, doğası gereği, Devlet tarafından kamunun ve bireylerin ihtiyaçları ve kaynakları doğrultusunda zamana ve yere göre değişiklik gösterebilecek bir düzenleme yapılmasını gerektirmektedir. Söz konusu düzenleme, eğitim hakkının esasına halel getirmemeli veya Sözleşme'de güvence altına alınan diğer haklarla çelişmemelidir. Bu nedenle, Sözleşme, Topluluğun genel çıkarlarını korumak ve temel insan haklarına saygı arasında adil bir denge kurulmasına işaret etmektedir (*Belçika dil davası*, "Hukuk" kısmında § 5).

B. Eğitime Erişimin Kısıtlanması

16. 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinde herhangi bir kısıtlamadan açıkça bahsedilmemesine rağmen, eğitim hakkı kısıtlamalara tabi tutulabilir. Ancak, hiçbir kısıtlama söz konusu hakkı, esasına halel getirecek ve etkililiğini ortadan kaldıracak ölçüde engelleyemez. Söz konusu kısıtlamalar, ilgililerce öngörülebilir olmalı ve 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi uyarınca "meşru amaçlar" ayrıntılı bir şekilde sıralanmamasına rağmen, meşru bir amaç izlemelidir (*Leyla Şahin/Türkiye*, § 154).

1. Dil

17. 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi, eğitim hakkına saygı gösterilmesi için eğitimin yapılacağı dili belirlememektedir. Ancak, eğitim hakkı, bu haktan yararlananların lehine ulusal dilde veya duruma göre ulusal dillerden birinde eğitim alma hakkını işaret etmediği takdirde anlamını kaybedecektir (*Belçika dil davası*, "Hukuk" kısmında § 3).

18. *Güney Kıbrıs Rum Yönetimi/Türkiye* [BD], 2001 (§§ 277-280) davasında, Kıbrıs Türk makamlarının Rum dilinde ilköğretimi sağladıktan sonra ortaöğretim için bunu kaldırmış olması, uygun ortaöğretimden yararlanamadıkları gerekçesiyle Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Rumlar bakımından 1 No.lu Protokol'ün 2. Maddesinin ihlaline neden olmuştur. *Catan ve diğerleri/Moldova Cumhuriyeti ve Rusya* [BD], 2012 davası, ayrılıkçı yetkililerin dil politikasıyla bağlantılı olarak okulların zorla kapatılması ve geri açılmalarının ardından taciz edici tedbirler nedeniyle eğitim hakkının ihlaline ilişkindir.

19. Ancak Mahkeme, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinde yer alan hakkın belirli bir dilde eğitime erişim hakkını kapsamadığını; ulusal dillerden birinde, başka bir deyişle ilgili ülkenin resmi dillerinde eğitim alma hakkını güvence altına aldığını belirtmiştir (*Valiullina ve diğerleri/Letonya*, 2023, § 135). Dolayısıyla, *Valiullina ve diğerleri/Letonya*, 2023 (§ 135) davasında, Letonca Letonya'nın tek resmi dili olduğundan, başvuranlar, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesini ileri sürerek, Letonya okullarında Rusça'nın eğitim dili olarak kullanımının azalmasından şikâyetçi olamazlardı. Başvuranlar, kısıtlamaların eğitim alma imkânları üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu iddiasını destekleyecek herhangi bir spesifik argüman ileri sürmemişlerdir. Mahkeme ayrıca, devlet okullarında Letonca öğretilecek derslerin oranını artıran ve eğitimde Rusça kullanımını azaltma etkisi olan mevzuat değişikliğinin, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesiyle birlikte Sözleşme'nin 14. maddesine aykırı olmadığına karar vermiştir (*Valiullina ve diğerleri/Letonya*, 2023, §§ 145-147; 190-215) (özel eğitim bağlamında benzer bir yaklaşım için bk. *Džibuti ve diğerleri/Letonya*, 2023, §§ 131-151). Ayrıca Mahkeme, *Djeri ve diğerleri/Letonya*, 2024 davasında (§§ 138-157; §§ 166-167), devlet ve özel anaokulunun ikinci zorunlu aşamasında (beş ila yedi yaş arasındaki çocuklar için) Letonca kullanımını artıran ve Rusça kullanımının azalmasına neden olan mevzuat değişikliklerinin, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesiyle birlikte

Sözleşme'nin 14. maddesinin ihlali anlamına gelmediğine karar vermiştir. Anaokulunun zorunlu olmayan ilk aşaması (1,5 ila 5 yaş arası çocuklar için), Sözleşme'nin 14. maddesiyle birlikte 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi kapsamına girmemektedir (bk. §§ 118-119 ve 121).

20. Üniversite idaresinden Kürtçe seçmeli ders açılmasını talep eden öğrencilerin okuldan uzaklaştırılması da ihlal teşkil etmiştir (*İrfan Temel ve diğeri/Türkiye*, 2009; *Çölgeçen ve diğeri/Türkiye*, 2017 ve aşağıda bk. "Disiplin cezaları" başlığı).

2. Kabul Kriterleri Ve Giriş Sınavları

21. Devletin okula erişimi güvence altına almayı reddetmesi, eğitim hakkının ihlaline yol açabilir (*Campbell ve Cosans/Birleşik Krallık*, 1982).

22. Ancak Mahkeme, eğitime erişim hakkına getirilebilecek belirli kısıtlamaların orantılılığını kabul etmektedir.

a. Kabul Kriterleri

23. Devlet, bir eğitim kurumuna kabul kriterleri koyabilir. Ancak, üniversiteye erişimi düzenleyen kuralların öngörülemez bir şekilde ve geçici düzeltici tedbirler alınmaksızın değiştirilmesi, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi ile birlikte Sözleşme'nin 14. maddesinin ihlaline yol açabilir (*Altınay/Türkiye*, 2013, §§ 56-61). Bu nedenle, yükseköğretime erişime ilişkin kurallarda yapılan değişikliklerin bir başvuran tarafından öngörülebilir olmaması ve durumuna uygulanabilir düzeltici tedbirlerin yokluğu göz önüne alındığında, ihtilaf konusu muamele farklılığı, başvuranın daha yüksek bir eğitime erişim hakkını kısıtlamıştır ve bu nedenle izlenen amaçla makul ölçüde orantılı değildir.

24. Devlet, daha yüksek bir eğitimde başarılı olmak için gerekli kapasiteye sahip olanları kabul etmek amacıyla, adayların seçimine ilişkin ilgililer için öngörülebilir olması gereken kuralları belirleme hakkına sahiptir. *Kılıç/Türkiye* (k.k.), 2019, §§ 26-32 davasında, ortaöğretimde okutulan dersler ile öngörülen üniversite dersi arasındaki tutarlılığa ağırlık veren üniversiteye kabul sistemi, öğrencinin eğitim alanına önem vermekteydi ve üniversite eğitiminin standardını iyileştirme meşru amacını takip etmekteydi. Meslek lisesi diplomasına sahip tüm adayların ulusal giriş sınavına genel lise adaylarıyla eşit şartlarda girmeleri ve sonuçlarının aynı şekilde değerlendirilmesi nedeniyle, seçim kriterlerinin izlenen amaçla orantısız olduğu değerlendirilemez. Bu koşullar altında, başvuran uygulamada yükseköğretime erişim hakkından mahrum bırakılmamıştır.

25. Açılan derslerden en iyi şekilde yararlanmak için gerekli akademik seviyeyi elde eden öğrenci adaylarının akademik çalışmalara erişimlerinin sınırlandırılması eğitim hakkının engellenmesi olarak değerlendirilmemiştir (*X./Birleşik Krallık*, Komisyon kararı, 1980). Bu davada, başvuran okuldaki ilk yılında sınavlarında başarısız olmuş ve zorunlu derslerinin tümüne katılmamıştır. Üniversite yetkilileri, başvuranın bölümünün ilk yılını tekrar etmek için yeterli seviyede olmadığına kanaat getirmiş, ancak başvurunu farklı bir alanda eğitim görme olanağından mahrum bırakmamışlardır.

26. Ayrıca, Devletin, üniversite eğitiminin tamamlanması için azami bir süre belirleme hakkı bulunmaktadır. Komisyonun *X./Avusturya*, 1973 kararında, Avusturya Hükümeti, tıp fakültesinde eğitimin tamamlanması için azami süreyi yedi yıl olarak belirlemiş ve başvuranın belirlenen süre içinde sınavlarını geçmemesi nedeniyle herhangi bir tıp fakültesine erişimini engellemiştir.

b. Sınırlı Sayıda (Numerus Clauses) Zorunlu Giriş Sınavı

27. Tıp ve dış hekimliği fakültelerine (kamu ve özel sektörler) girmek için sınırlı sayıda üniversite giriş sınavı yapılmasını öngören mevzuat, eğitim hakkının ihlaline yol açmamıştır (*Tarantino ve diğerleri/İtalya*, 2013). Giriş sınavına ilişkin olarak, en başarılı öğrencilerin tespit edilmesi için çeşitli sınavlarla adayların değerlendirilmesi, üniversitelerdeki asgari ve yeterli eğitim seviyesinin korunması için uygulanan orantılı bir tedbirdir. Toplumun belirli bir meslek çalışanlarına olan ihtiyacıyla birlikte üniversitelerin kapasite ve kaynakları, sınırlı sayıda sınav yapılmasını gerektirmektedir.

c. Giriş Sınavında Alınan Olumlu Bir Sonucun İptali

28. Bir adayın üniversite giriş sınavında aldığı olumlu sonucun, önceki yıllarda aldığı kötü sonuçlar dikkate alınarak iptal edilmesi, eğitim hakkının ihlaline yol açmıştır (*Mürsel Eren/Türkiye*, 2006). Bu karar, hukuki veya makul herhangi bir dayanağa sahip olmaması nedeniyle keyfidir.

3. Okul ücretleri

29. Devletlerin, eğitim alanında kaynakları çok fazla tüketen kamu hizmetlerinin kullanımını bir dereceye kadar kısıtlamak için meşru nedenleri olabilir, ancak söz konusu kısıtlamalar koşulsuz yapılamaz. Devletin bu alandaki takdir yetkisi, ilgili kişiler ve genel olarak toplum için söz konusu eğitimin önemiyle ters orantılı olarak eğitim seviyesiyle artmaktadır. Ortaöğretim, başarılı kişisel gelişimde ve ilgili bireylerin sosyal ve mesleki bütünleşmesinde, önemi devamlı artan bir rol oynamaktadır. Eğitime erişimin herhangi bir şekilde kısıtlanması, özellikle, Sözleşme'nin 14. maddesine aykırı olarak ayrımcılığın ortaya çıkmasına neden olacak bir etkiye sahip olmamalıdır (*Ponomaryovi/Bulgaristan*, 2011).

4. Uyrak

30. Eğitim hakkı, bir yabancıya belirli bir ülkeye girme veya orada kalma hakkı tanımamaktadır (*Yabancı Öğrenciler/Birleşik Krallık*, Komisyon kararı, 1997, § 4). Güvence altına alınan hak, temel olarak ilköğretim eğitimiyle ilgili olduğundan, yabancı bir öğrencinin sınır dışı edilmesi, ilke olarak, eğitim hakkına müdahale teşkil etmemektedir.

31. Ancak güçlü unsurlar bulunduğu Mahkeme, yalnızca uyuşma dayalı bir muamele farklılığının Sözleşme'ye uygun olduğuna karar verebilir. Eğitim hakkı, Sözleşme tarafından doğrudan korunmaktadır ve bireylerin yanında daha geniş manada demokratik boyutu azınlıkların entegrasyonunu içeren toplumun bir bütün olarak faydalandığı özel nitelikte bir kamu hizmetiyle ilgilidir (*Ponomaryovi/Bulgaristan*, 2011).

32. Ek olarak, *Timishev/Rusya*, 2005 davasında, başvuranın çocukları, son iki yıldır gittikleri okula kabul edilmemişlerdir. Kabul edilmemelerinin gerçek sebebi, başvuranın göçmen kartının iade etmesi ve bu nedenle ilgili ilçedeki ikametgâh kaydının silinmesidir. Ancak, Rus hukuku, çocukların eğitim haklarını kullanabilmelerinin ebeveynlerinin ikametgâh kayıtlarına bağlı olmasına izin vermemektedir. Bu nedenle, Mahkeme, başvuranın çocuklarının iç hukukta öngörülen eğitim hakkından mahrum bırakıldıklarına karar vermiştir.

5. Bir Öğrenim Belgesi Yoluyla Minimum Yaş Koşulu

33. Mahkeme, Kuran kurslarına katılmak için ilkökul diplomasına sahip olma zorunluluğuna itirazda bulunulan başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğu gerekçesiyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir (*Çiftçi/Türkiye* (k.k.), 2004). Söz konusu kısıtlama, Kuran kursunda dini eğitim almak isteyen çocukların ilkökulda alınan eğitimle belirli bir “olgunluğa” erişmiş olmalarını sağlamayı hedeflemektedir. Nitekim bu yasal gereklilik, birçok şeyi merak ettikleri ve ayrıca Kuran kurslarından kolayca etkilenebilecekleri bir yaşta küçük çocuklara yönelik olası aşılama sınırlamak amacıyla düzenlenmiştir.

6. Hukuki Sorunlar

a. Ceza İnfaz Kurumları

34. Yasal olarak tutuklu bulunan kişiler, özgürlük hakları dışında Sözleşme’de güvence altına alınan bütün hak ve özgürlüklerden faydalanmaya devam etmektedirler. Dolayısıyla bu kişiler, 1 No.lu Protokol’ün 2. maddesinde güvence altına alınan eğitim hakkına sahiplerdir. Bir tutuklunun mevcut ceza infaz kurumu okuluna kaydolmasını reddetmek, söz konusu hükmün ihlalini teşkil etmiştir (*Velyo Vele/Bulgaristan*, 2014). Ancak, tutukluların, 1 No.lu Protokol’ün 2. Maddesini ileri sürerek Devlete ceza infaz kurumunda belirli bir eğitim veya öğretim düzenleme yükümlülüğü yüklemeye hakları bulunmamaktadır.

35. Bir başvuranın, bir mahkeme tarafından mahkûmiyetine karar verildikten sonra tutukluluğuna denk gelen süre boyunca üniversite eğitimine devam etmesinin engellenmesi, 1 No.lu Protokol’ün 2. maddesi kapsamında eğitim hakkından yoksun bırakılma olarak yorumlanmamıştır (*Georgiou/Yunanistan* (k.k.), 2000; *Durmaz ve diğerleri/Türkiye* (k.k.), 2001; *Arslan/Türkiye* (k.k.), 2006). Ek olarak, Mahkeme, başvuranın hapis cezası infaz edildiği sırada ortaöğretimin son yılını tamamlayamamasına ilişkin başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğu gerekçesiyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir (*Epistatu/Romanya*, 2013). Mahkeme ayrıca, ceza infaz kurumu okulundaki derslere katılmayı bırakan bir başvuranın, bunu gönüllü olarak yapması ve ceza infaz kurumu yetkililerinin kendisini kaydetmeyi reddetmesi veya disiplin hapsi gibi bir durum olmaması nedeniyle eğitim hakkına müdahale edilmediğine karar vermiştir (*Koureas ve diğerleri/Yunanistan*, 2018, §§ 97-99).

36. Tutukluların yükseköğrenimleri için bilgisayar kullanamamaları ve internete erişememeleri, 1 No.lu Protokol’ün 2. maddesinin ihlalini teşkil etmiştir (*Mehmet Reşit Arslan ve Orhan Bingöl/Türkiye*, 2019). Yerel mahkemeler, başvuranların terör suçundan mahkûmiyetleri ışığında, eğitim hakları ile kamu düzeninin gereklilikleri arasında adil bir denge kuramamıştır.

37. *Uzun/Türkiye* (k.k.), 2020, §§ 28-37 davasında, terör şüphesiyle tutuklanan bir kişinin olağanüstü hal sırasında üniversite sınavlarına girmesinin yasaklanması gerekli ve orantılıydı. Mahkeme, söz konusu tedbirin Anayasa’ya ve Sözleşme içtihatları tarafından belirlenen ilkelere uygunluğunu dikkatle incelemiştir.

b. Ceza Soruşturması

38. *Ali/Birleşik Krallık*, 2011 davasında, Mahkeme, orantılılık ilkesi gözetildiği takdirde, bir öğrencinin, eğitim hakkını ihlal etmeyecek şekilde, okulda gerçekleşen bir kazaya ilişkin ceza

soruşturmasının yürütüldüğü uzun süre boyunca ortaokuldan uzaklaştırılabileceğine hükmetmiştir. Başvuran, yalnızca ceza soruşturması sonuçlanana kadar okuldan uzaklaştırılmıştır. Ayrıca, bu süre boyunca başvurana alternatif eğitim verilmesi teklif edilmiştir ve söz konusu alternatif yöntem tüm ulusal müfredatı kapsamamasına rağmen, başvuranın okuldan uzak kaldığı sürenin ceza soruşturması sonuçlanana kadar geçici olması nedeniyle yeterlidir. Öte yandan, zorunlu eğitim çağında olan bir çocuk okuldan atıldığında ve daha sonra başka bir okulda ulusal müfredata uygun olarak tam zamanlı bir eğitim alamadığında, durum daha farklı olacaktır.

c. Uzaklaştırma ve Atma Tedbirleri

39. Sınır dışı edilme nedeniyle eğitime devam edememe, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlali olarak değerlendirilmemiştir. Sınır dışı etme tedbirinin bir kişiyi belirli bir ülkede eğitimine devam etmekten alıkoymasına halinde, söz konusu tedbir, tek başına, söz konusu madde uyarınca kişinin eğitim hakkına müdahale olarak kabul edilemez (bk. *Sorabjee/Birleşik Krallık*, 1995; *Jaramillo/Birleşik Krallık*, 1995; *Dabhi/Birleşik Krallık*, 1997 davalarındaki Komisyon kararları).

40. Ayrıca, roman uyruklu bir başvuranın, torunları evlerinin yakınındaki bir okula giderlerken ülkesinden sınır dışı edilmesi, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlaline yol açmamıştır. Başvuran, torunlarının şikâyet edilen tedbir nedeniyle eğitim haklarını etkili bir şekilde kullanamadıklarına ilişkin şikâyetini destekleyememiştir (*Lee/Birleşik Krallık* [BD], 2001).

7. Disiplin Cezaları²

41. Kurum içi kurallara uyulmasını sağlamak için uzaklaştırma veya atılma gibi disiplin tedbirlerinin uygulanması ilke olarak sorgulanmaz. Ancak, bu tür bir tedbir Sözleşme haklarını ihlal edemez (*Çölgeçen ve diğerleri/Türkiye*, 2017, §§ 50-51).

42. Dolayısıyla, eğitim hakkı, kopya (*Sulak/Türkiye*, Komisyon kararı, 1996) veya kötü davranış (*Whitman/Birleşik Krallık*, Komisyon kararı, 1989) nedeniyle bir eğitim kurumundan uzaklaştırılmayı veya atılmayı yasaklamaz.

43. *Çölgeçen ve diğerleri/Türkiye*, 2017 davasında, İstanbul Üniversitesinde öğrenim gören Kürt etnik kökenli Türk öğrenciler, Kürtçe ders talep etmelerinin ardından okuldan atılmış ya da uzaklaştırılmışlardır. Ancak bu disiplin cezaları, başvuranlar tarafından başlatılan idari işlemlerin sonucunu beklemek üzere birkaç ay sonra askıya alınmıştır; başvuranların hepsi kendi bölümlerine yeniden kabul edilmiş ve kaçırdıkları sınavlara girmelerine izin verilmiştir. Öğrencilerden biri hariç hepsi mezun olmuştur. Ulusal hâkimler, başvuranların taleplerinde ifade edilen görüşlerin ya da taleplerin yapıldığı şeklinin disiplin cezalarını haklı kılmadığı gerekçesiyle cezaları iptal etmiştir. Mahkeme, öğrencilerin sadece görüşlerini ifade ettikleri için disiplin cezası aldıklarını belirterek, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlal edildiğine karar vermeden önce, Sözleşme'nin 10. maddesi bağlamında ifade özgürlüğünün önemini vurgulamıştır (§§ 55-56).

44. Mahkeme, bir öğrencinin geçici olarak okuldan uzaklaştırılmasına ilişkin bir başvuruyu “önemli bir zarar” (Sözleşme'nin 35. maddesinin 3. fıkrasının b) bendi) görmemiş olduğu gerekçesiyle reddetmiştir (*C.P./Birleşik Krallık*, 2016 kararındaki söz konusu özel koşullara bakınız).

² Bk. 20. Paragraf.

8. Sağlık

45. Yanlışlıkla cüzzam teşhisi konulan ve okuldan atılan çocukların okula geri kabulünde yaşanan gecikme, izlenen meşru amaçla orantılı olmadığı gerekçesiyle 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlalini teşkil etmiştir (*Memlika/Yunanistan*, 2015). Yetkili makamların, çocukların ve öğretmenlerin sağlığını korumak amacıyla herhangi bir bulaşma riskini önlemek için uygun tedbirleri almasının gerekli olduğu durumlarda, bu makamların, toplumun menfaatlerinin korunması ile bu tür tedbirlere maruz kalan bireylerin menfaatlerini uzlaştırmak amacıyla özenli ve hızlı bir şekilde hareket etme yükümlülüğü bulunmaktadır.

46. Çocukların aşılmasına ilişkin yasal yükümlülüğe uymadığı gerekçesiyle bir ebeveyne verilen para cezası ve çocuklarının kreşlerden (anaokullarından) alınması, Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlalini teşkil etmemiştir (*Vavrička ve diğerleri/Çek Cumhuriyeti* [BD], 2021). Dolayısıyla Mahkeme, başvuruları 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi kapsamında ayrıca incelemesine gerek olmadığına karar vermiştir.

9. Yurtdışında Yükseköğrenim

47. 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ilk cümlesinden, Üye Devletlerin, eğitim hakkının yurtdışındaki yükseköğretim kurumlarında eğitim şeklinde kullanılmasını haksız bir şekilde engellemekten kaçınma yükümlülüğü olduğu sonucuna varılabilir (*Telek/Türkiye*, 2023, § 137). Bu yükümlülük, söz konusu kurumlara koşulsuz erişim hakkından farklıdır.

48. *Telek/Türkiye*, 2023 davasında, bir dizi akademisyen, olağanüstü hal kapsamında kabul edilen kararnameler uyarınca pasaportlarının önemli bir süre boyunca hukuka aykırı ve muhtemelen keyfi olarak ellerinden alınması nedeniyle (kabul edildikleri) yabancı üniversitelerde doktora çalışmalarına devam edememiştir. Bu durum, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlaline yol açmıştır (§§ 149-154).

C. Eğitime Erişimde Ayrımcılık

Sözleşme'nin 14. maddesi – Ayrımcılık yasağı

“(…) Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır.”

HUDOC anahtar kelimeler

Ayrımcılık (14) – Karşılaştırılabilir durum (14) – Objektif ve makul gerekçe (14)

49. Devletin 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi uyarınca yükümlülüklerini yerine getirirken farklı yöntemler izlemesi halinde, Sözleşme'nin 14. maddesi kapsamında sorunlar ortaya çıkabilir.

50. Muamelede farklılığın ayrımcılık olarak görülmemesi için meşru bir amaç izlemesi gerekmektedir. Mahkeme, *Belçika dil davası*nda, Hollanda’da Fransızca konuşulan bir bölgede yaşayan ana dili Felemenkçe olan çocuklar Felemenkçe dilinde eğitim alabilmesine rağmen, Felemenkçe konuşulan bir bölgede yaşayan Fransız öğrencilerin ana dilleri olan Fransızca dilinde eğitim görememeleri konusunu ele almıştır. Mahkeme, söz konusu tedbirin, idari veya finansal nedenlerle okulların menfaati doğrultusunda değil, yalnızca dile ilişkin görüşler nedeniyle uygulandığına hükmetmiştir (“Hukuk” kısmında § 32). Sözleşme'nin 14. maddesiyle birlikte ele alındığında 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi ihlal edilmiştir.

51. 14. maddeye uygun olması için, meşru amacın varlığı yeterli değildir. Muamelede farklılığın da orantılı olması gerekmektedir. Bu nedenle, Mahkeme, üniversiteye erişim sisteminde yapılan değişiklikleri incelediğinde, söz konusu değişikliklerin amacının yükseköğretim kalitesinin ivedilikle iyileştirilmesi olmasına rağmen, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi ile birlikte 14. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme, söz konusu uygulamanın öngörülemezliği ve düzeltici tedbirlerin alınmaması dikkate alındığında, yeni sistemin uygulanmasının izlenen amaçla makul olarak orantılı olmadığı kanaatinde (Altınay/Türkiye, 2013, § 60).

1. Engelliler

52. Engellilere ilişkin meseleler Mahkeme önünde nadiren dile getirilmiştir. Tek başına 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi uyarınca, daha önce davaları gören Komisyon, engelli çocukların mümkün olduğunca aynı yaştaki diğer çocuklarla birlikte yetiştirilmesi gerektiği doğrultusunda artan bir görüş birliği olduğu kanaatinde. Ancak, söz konusu ilke tüm engelli çocuklara uygulanmamaktadır. İlgili yetkililere, genel olarak engelli çocukların menfaatleri doğrultusunda mevcut kaynakların mümkün olan en iyi şekilde nasıl kullanılacağına ilişkin geniş bir takdir yetkisi verilmek zorunda kalmıştır. Mahkeme, yakın zamanda, 14. maddeyle birlikte 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin söz konusu olduğu bir davada, görevinin engelli çocukların eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılacak kaynakları tanımlamak olmadığını belirtmiştir. Ulusal makamlar, ülkelerindeki paydaşlarla doğrudan ve düzenli olarak temas halinde olmaları sayesinde, ilke olarak, durum ve ilgili yerel ihtiyaçlar hakkında karar vermek için uluslararası bir mahkemeden daha iyi konumdadır (Çam/Türkiye, 2016, § 66). Bununla birlikte, ulusal makamlar, en savunmasız durumda olan gruplar için karar verilen seçeneklerin etkisine özellikle dikkat etmelidir (ibid., § 67; Enver Şahin/Türkiye, 2018, § 68).

53. Komisyona göre, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ikinci cümlesi, ciddi bir zihinsel engele sahip bir çocuğun, engelli çocuklar için yer bulunan özel bir okula yerleştirilmesi yerine normal bir özel okula kabul edilmesini gerektirmemektedir (Graeme/Birleşik Krallık, Komisyon kararı, 1990). Benzer şekilde, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ikinci cümlesi, ciddi duyma bozukluğu olan bir çocuğun özel bir okuldaki mevcut bir yer yerine normal bir okula yerleştirilmesini (ihtiyaç duyulabilecek ek öğretmen kadrosu pahasına veya diğer çocukların zararına da olsa) gerektirmemiştir (Klerks/Hollanda, Komisyon kararı, 1995). Kamu fonu ve kaynaklarının kullanımı da kas distrofisi rahatsızlığına sahip bir öğrencinin faydalanması için bir ilkokulda asansör kurulmamasının Sözleşme'nin 14. maddesi ile birlikte veya tek başına 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlalini doğurmayacağı sonucuna ulaşılmasını sağlamıştır (McIntyre/Birleşik Krallık, 1998).

54. Sanlısoy/Türkiye (k.k.), 2016 davasında, başvuran, otizmlili olması nedeniyle eğitim hakkının ayrımcı bir şekilde ihlal edildiğinden şikâyetçi olmuştur. Mahkeme, davanın olaylarını ve küçük çocuğun durumunu inceledikten sonra, başvuranın otizmi nedeniyle eğitim hakkından sistematik bir şekilde mahrum bırakılmadığını veya Devletin Sözleşme'nin 14. maddesiyle birlikte 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmediği gibi bir durum olmadığını değerlendirmiştir. Bu nedenle Mahkeme başvuruyu reddetmiştir. Aynı sonuca, normal bir okula kabulü reddedilen ve özel bir kuruma yönlendirilen otistik bir çocukla ilgili Dupin/Fransa (k.k.), 2018 davasında da varılmıştır. Bununla birlikte, otizmlili bir çocuğun ilkokulun ilk iki yılında kanunen hakkı olan özel eğitim desteğini alamaması, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesiyle birlikte Sözleşme'nin 14. maddesinin ihlaline yol açmıştır (G.L./İtalya, 2020). Ulusal makamlar, çocuğun gerçek ihtiyaçlarını veya idareye orantısız veya aşırı bir yük getirmeden, diğer öğrenciler tarafından faydalanılanlara mümkün olduğunca eşdeğer koşullarda ilkokula devam etmesine izin verecek olası çözümleri belirlememiştir.

55. Mahkeme, uluslararası hukukun ve Avrupa hukukunun değişen koşullarını göz önünde bulundurması ve örneğin, ulaşılmaması gereken standartlar konusunda oluşan fikir birliğine karşılık vermesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Mahkeme, bu amaçla, birçok uluslararası belgede yer aldığı üzere, eğitim hakkının kullanılmasında evrensellik ve ayrımcılık yasağı temel ilkelerinin önemini kaydetmiştir. Mahkeme ayrıca, bu temel ilkeleri güvence altına almak için kapsayıcı eğitimin en uygun araç olarak kabul edildiğini açıklamıştır (*Çam/Türkiye*, 2016, § 64; *Sanlısoy/Türkiye* (k.k.), 2016, § 59). Sözleşme'nin 14. maddesi, engelli kişilerin “insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasının veya bunlardan yararlanmasının” sağlanması amacıyla bekleme hakkına sahip oldukları makul düzenleme, yani “belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeler” (Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 2. maddesi) konusundaki gereklilikler ışığında okunmalıdır. 14. madde, bir kişinin engelli olmasından kaynaklanan eşitsizlikleri hafifletmek için, maliyeti veya pratikliği ne olursa olsun yapılabilecek tüm olası düzenlemeleri gerektirmemektedir (*T.H./Bulgaristan*, 2023, § 122). Makul düzenleme, gerekçelendirilmemiş olan ve bu nedenle ayrımcılık anlamına gelen olgusal eşitsizliklerin düzeltilmesine yardımcı olmaktadır (*Çam/Türkiye*, 2016, § 65; *Sanlısoy/Türkiye* (k.k.), 2016, § 60). Bu düzenleme, maddi veya başka nitelikte çeşitli şekillerde olabilir ve ulusal makamlar, ilke olarak, söz konusu durum ve ihtiyaçlar hakkında karar vermek için en iyi konumdadır (*Çam/Türkiye*, 2016, § 66; *Enver Şahin/Türkiye*, 2018, § 68).

56. *Çam/Türkiye*, 2016 davasında, görme engelli bir kişinin sınavı kazanmış olmasına rağmen Müzik Akademisine kaydının yapılmaması, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesiyle birlikte 14. maddenin ihlaline yol açmıştır. İlgili ulusal makamlar hiçbir aşamada başvuranın ihtiyaçlarını tespit etmeye veya görme engelini müzik eğitimine erişimini nasıl engelleyebileceğini açıklamaya çalışmamıştır. İlgili makamlar ayrıca, başvuranın görme engelinden kaynaklanan herhangi bir özel eğitim ihtiyacını karşılamak için özel düzenlemeler yapmayı değerlendirmemiştir.

57. *Enver Şahin/Türkiye*, 2018 davası, başvuranın öğrenimi sırasında felç olması nedeniyle üniversite binalarına erişim konusunu ele almıştır. Mahkeme, üniversite yetkililerinin başvuranın erişimini reddetmediğini, ancak kendisine gerekli düzenleme çalışmalarının yetersiz fonlar nedeniyle kısa vadede gerçekleştirilemeyeceğini belirttiğini kaydetmiştir. Mahkeme, bu konularda ulusal makamlara tanınan takdir yetkisine rağmen, erişilebilirlik sorununun, kanun tarafından dayatılan bir dizi geliştirme çalışmasının tamamlanması için tüm fonlar elde edilene kadar askıda kalmasını kabul edilebilir bulmamıştır (§§ 64-65). Mahkeme, kişisel yardım sağlama önerisine ilişkin olarak, başvuranın gerçek durumuna ilişkin herhangi bir bireysel değerlendirmenin yokluğunda, böyle bir tedbirin, 8. madde tarafından korunan kişisel özerkliğin güvence altına alınması açısından makul kabul edilemeyeceğini, çünkü başvuranın mümkün olduğunca bağımsız ve özerk yaşama ihtiyacını göz ardı edeceğini belirtmiştir (§§ 70-72). Dolayısıyla, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesiyle birlikte 14. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir.

58. *T.H./Bulgaristan*, 2023 davasında, bir ilkokulun, hiperkinetik ve skolastik beceri bozukluğu teşhisi konan bir çocuğun, saldırgan ve zarar verici davranışlarına makul düzenleme de dâhil olmak üzere verdiği tepki, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesiyle birlikte Sözleşme'nin 14. maddesinin ihlalinin teşkil etmemiştir (§§ 118-123). Okul müdürünün ve başvuranın öğretmenin, öğrencinin engelini ve bundan kaynaklanan özel ihtiyaçlarını görmezden geldikleri söylenemez. Okulun, ilgili düzenlemeleri yaparken, öğrencinin menfaatlerini, güvenlikleri, iyilikleri ve etkili eğitimleri de dâhil olmak üzere, sınıf arkadaşlarının menfaatleriyle karşı karşıya getiren zor bir dengeleme çalışması yapmıştır.

2. İdari Statü Ve Uyrak

59. Mahkeme, *Ponomaryovi/Bulgaristan*, 2011 davasında, Belçika'da anneleriyle birlikte yaşayan ancak daimi ikamet izinleri bulunmayan Rus uyruklu iki öğrenciye ilişkin davayı ele almıştır. Ortaöğretim eğitimi Bulgaristan'da ücretsiz olmasına rağmen, yabancı öğrenci statüleri nedeniyle söz konusu iki öğrenciden okul ücreti alınmıştır. Başvuranlar, ülkeye yasadışı bir şekilde girip daha sonra ücretsiz eğitim dâhil olmak üzere kamu hizmetlerinden faydalanma talebinde bulunan kişilerle aynı konumda değildirler. Başvuranlar, bir şekilde istemeden, daimi ikamet izni olmayan yabancılar statüsünde bulduklarını fark ettiklerinde bile; yetkililer, başvuranların Bulgaristan'da kalmalarına karşı maddi bir itirazda bulunmamış ve hiçbir zaman sınır dışı edilmeleri doğrultusunda ciddi bir amaç gütmemiştir. Bulgar makamları bu durumu dikkate almamıştır. Her hâlükârda, mevzuat, okul ücretlerinden muaf tutulmayı öngörmemiştir. Sonuç olarak ve ortaöğretimin önemi göz önünde tutulduğunda, Mahkeme, uyrakları ve göç statüleri nedeniyle ortaöğretim için söz konusu iki çocuğun ücret ödemeleri zorunluluğunun, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi ile birlikte ele alındığında Sözleşme'nin 14. maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir.

3. Etnik Köken

60. Mahkeme, birçok davada, Avrupa Birliği Devletinde Roman çocukların eğitimine ilişkin olarak yaşanan zorlukları ele almıştır (*D.H. ve diğerleri/Çek Cumhuriyeti* [BD], 2007, § 205). Çalkantılı tarihleri ve devamlı yerlerinden ayrılmaları nedeniyle, Romanlar, dezavantajlı ve savunmasız bir azınlık haline gelmişlerdir. Bu nedenle, Romanlar, eğitim alanını da kapsayacak özel bir korunmaya ihtiyaç duymaktadırlar (*ibid.*, § 182).

61. Roman topluluğunun savunmasızlığı göz önüne alındığında, eşitsizliğin önüne geçilmesi için farklı bir muamele, Devletlerin Romanların ihtiyaçlarına özel bir dikkat göstermelerini ve yetkililerin gerekli idari belgelerin bazıları eksik olsa bile Roman çocukların okullara kaydedilmelerini sağlamalarını gerektirmektedir (*Sampanis ve diğerleri/Yunanistan*, 2008, § 86).

62. Ancak, Roman çocukların sadece okullara kaydedilmeleri, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi ile birlikte ele alındığında Sözleşme'nin 14. maddesine uygun davranıldığı sonucuna varmak için yeterli değildir. Bu bağlamda, Mahkeme, geniş ölçüde Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu raporlarına dayanmıştır (*Oršuš ve diğerleri/Hrvatistan* [BD], 2010; *D.H. ve diğerleri/Çek Cumhuriyeti* [BD], 2007). Ayrıca, kayıt işlemleri, tatmin edici koşullarda gerçekleştirilmelidir. Mahkeme, Devletin özel okul sistemini devam ettirme kararının, özel eğitim ihtiyaçları olan çocuklar için bir çözüm bulma isteğinden kaynaklandığını kabul etmiştir (*ibid.*, § 198). Benzer olarak, çocukların dile yeterince hâkim olmamaları gerekçesiyle geçici olarak ayrı bir sınıfa yerleştirilmeleri, doğrudan 14. maddeye aykırılık oluşturmaz (*Oršuš ve diğerleri/Hrvatistan* [BD], 2010, § 157). Ancak, Roman çocukların özel okullara doğru olmayan bir şekilde yerleştirilmeleri Avrupa'da uzun bir geçmişe sahiptir (*Horváth ve Kiss/Macaristan*, 2013, § 115). Sonuç olarak, Roman çocuklara ilişkin eğitim düzenlemeleri, Devletin çocukların özel ihtiyaçlarını dikkate almasını sağlayan güvencelerle yerine getirilmelidir (*D.H. ve diğerleri/Çek Cumhuriyeti* [BD], 2007, § 207; *Sampanis ve diğerleri/Yunanistan*, 2008, § 103). Karar, şeffaf olmalı ve sadece etnik kökene değil, açıkça tanımlanan kriterlere dayanmalıdır (*ibid.*, § 89; *Oršuš ve diğerleri/Hrvatistan* [BD], 2010, § 182). Son olarak, bunun gibi tedbirlerin, çocukların gerçek sorunlarıyla başa çıkmak ve sıradan okullarla bütünleşmelerini ve genel nüfus arasında yaşamlarını idame ettirmelerini sağlayan beceriler kazanmaları yerine kişisel gelişimlerine gölge düşürdüğü ve Roman çocuklara ilişkin yaşanan zorlukları arttırdıkları yerlerde makul ve orantılı oldukları

düşünülemez (*D.H. ve diğerleri/Çek Cumhuriyeti*, § 207). Ayrımcılık yapılmamasının hedeflenmesi, yeterli değildir. Devletler, ırk ayrımcılığına karşı pozitif etkili tedbirler alma pozitif yükümlülüğü altındadırlar (*Lavida ve diğerleri/Yunanistan*, 2013, § 73; *Elmazova ve diğerleri/Kuzey Makedonya*, 2022, §§ 77-78; *Szolcsán/Macaristan*, 2023, §§ 55-59).

4. Kişisel Özellikler veya “Statü”

63. *Moraru/Romanya*, 2022, §§ 42-58 davasında, söz konusu tarihte Milli Savunma Bakanlığının emriyle askeri tıp fakültesi giriş sınavına katılacak adaylar için belirlenen eşik değerlerin altında boy ve kiloya sahip bir kadına izin verilmemesinin objektif ve makul bir gerekçesinin bulunmaması, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesiyle bağlantılı olarak 14. maddeyi ihlal etmiştir. Başvuranın boyu, 14. maddede belirtilen yasaklanmış ayrımcılık gerekçelerinin kapsamlı olmayan listesine girebilecek kişisel bir özelliği veya “statüyü” temsil eden genetik bir özelliktir. Başvuran, boyları ve kiloları kanun tarafından belirlenen sınırlar arasında kalan diğer kadın adaylardan farklı muamele görmüştür (cinsiyet temelinde ayrımcılıktan şikâyetçi olmamıştır). Ulusal makamlar, mevzuat tarafından seçilen kriterler (adayların minimum boy uzunluğu dâhil) ile bu kısıtlamalar için verilen gerekçe (her adayın gücünü belirleme ihtiyacı) arasında mutlak bir bağlantı olduğunu göstermemiştir. Yerel mahkemeler, ABAD'ın *Kalliri*³ kararıyla anlamlı bir şekilde ilgilenmemiş ve başvuran tarafından vurgulanan sonuçlarını incelememiştir. Son olarak, yakın zamanda antropometrik gereklilikler seçim kriterlerinden kaldırılmış ve başvuran artık istediği askeri eğitim kurumuna başvurmakta özgür olsa da, bu durum tek başına başvuranın kabul sürecinde karşılaştığı zorluğu geriye dönük olarak ortadan kaldırmamıştır.

III. Ebeveyn Haklarına Saygı

1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi, ikinci cümle – Eğitim hakkı

“(…) Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.”

HUDOC anahtar kelimeler

Ebeveynlerin dini inançlarına saygı (1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi) - Ebeveynlerin felsefi inançlarına saygı (1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi)

A. Kapsam

64. Temel bir hak olan eğitim hakkı, ebeveynlerin dini inanç ve felsefi kanaatlerine saygı haklarının üzerindedir. Bu nedenle, ebeveynler görüşlerine dayanarak çocukları eğitim hakkından mahrum bırakamazlar (*Konrad ve Diğerleri/Almanya* (k.k.), 2006).

³ *Ypourgos Esoterikon ve Ypourgos Ethnikis paideias kai Thriskevmaton/Maria-Eleni Kalliri*, dava no. *C-409/16*, EU:C:2017:767, 18 Ekim 2017 (Kalliri).

65. “Ebeveyn” terimi, Mahkeme tarafından geniş manada yorumlanmaktadır; bu terim yalnızca anne ve babayı değil, en azından büyükanne ve büyükbabayı da kapsayabilir (*Lee/Birleşik Krallık* [BD], 2001). Öte yandan, eğitim gören bir çocuk, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ikinci cümlesinde ebeveynlere verilen haklardan dolayı mağdur olduğunu iddia edemez (*Eriksson/İsveç*, 1989, § 93).

66. “Saygı” ifadesi, “tanınma” veya “dikkate alınma” ifadelerinin ötesinde bir anlam taşımaktadır; temel olarak negatif bir yüklenmenin yanında, Devlet açısından pozitif yükümlülüğe de işaret etmektedir (*Campbell ve Cosans/Birleşik Krallık*, 1982, § 37). “İnanç” kelimesi tek başına ele alındığında, “fikirler” ve “düşünceler” terimleriyle eş anlamlı değildir. Bu kelime, belli bir derece ikna ediciliğe, ciddiyete, tutarlılığa ve öneme işaret etmektedir (*Valsamis/Yunanistan*, 1996, §§ 25 ve 27). Ebeveynlerin çocuklarının okullarında fiziksel ceza verilmesini kabul etmeyi reddetmeleri, bu nedenle, felsefi inançları kapsamındadır (*Campbell ve Cosans/Birleşik Krallık*, 1982, § 36).

67. 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi, sadece dini eğitime değil bütün alanlara uygulanmaktadır. Cinsel eğitim ve ahlak eğitimi, bu nedenle, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi kapsamındadır (*Jimenez Alonso ve Jimenez Merino/İspanya; Dojan ve diğerleri/Almanya* (k.k.), 2011; *Appel-Irrgang ve diğerleri/Almanya*, 2009).

68. Ayrıca, söz konusu hüküm, öğretimin içeriği ve uygulanma şeklini kapsamaktadır. 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi, ayrıca, tatil günlerinde okul çevresinin dışında tören yapma yükümlülüğüne de uygulanmaktadır. Mahkeme, çocuklara yalnızca sınırlı bir süre için bile olsa okuldan uzaklaştırılma pahasına söz konusu törenlere katılım zorunluluğu getirilmesi karşısında şaşkınlığını dile getirmiştir. Öte yandan, Mahkeme, ulusal anma törenlerinin barışçıl amaçlara ve kamu yararına hizmet ettiklerini ve bazı törenlere askerlerin katılımlarının söz konusu törenlerin mahiyetini kendi içinde değiştirmeyeceğine hükmetmiştir. Ayrıca, çocuklara yüklenilen zorunluluk, çocuğun ebeveynlerinin çocuklarını aydınlatma ve onlara nasihat etme veya ebeveynlerin kendi dini ve felsefi inançları doğrultusunda çocukları yönlendirme haklarında mahrum bırakmamaktadır (*Efstratiou/Yunanistan*, 1996, § 32; *Valsamis/Yunanistan*, 1996, § 31).

69. Müfredatın düzenlenmesi ve planlanması ilke olarak Sözleşmeciler Devletlerin yetkisine girmektedir (*Valsamis/Yunanistan*, 1996, § 28) ve müfredatın dini veya felsefi mahiyete sahip bilgi içermesine karşı herhangi bir engel bulunmamaktadır (*Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen/Danimarka*, § 53).

70. *Abdi İbrahim/Norveç* [BD], 2021 (§§ 138-139) davasında Mahkeme, Sözleşme kurumlarının geçmişte, Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamındaki bir şikâyete ek olarak, koruyucu aile seçimine ilişkin 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi kapsamındaki şikâyetleri incelediğini belirtmiştir. *Olsson/İsveç (no. 1)*, 1988 (§§ 95-96) davasında, Mahkeme, şikâyetin dayanaktan yoksun olması nedeniyle ihlal olmadığına karar vermiştir. Komisyon da benzer şekilde, *Tennenbaum/İsveç (k.k.)*, 1993 ve *X./Birleşik Krallık*, 1977 davalarında, evlat edinme tedbiri konusunda olumsuz sonuca varmıştır. Sözleşme kurumları, yetkili makamların ebeveynlerin 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi kapsamındaki haklarını dikkate alması gerektiğini belirtmenin ötesinde bu hükmün kapsamını açıklığa kavuşturmamıştır. Bu hüküm kapsamında incelenen davaların çoğunun ve Mahkeme içtihatları ile geliştirilen ilkelerin, Devletin kurumsal eğitim ve öğretim ile ilgili yükümlülükleri ile ilgili olduğu görülmektedir.

Büyük Daire, *Abdi İbrahim/Norveç* [BD], 2021 (§ 139) davasında, başvuranın çocuğu ile ilgili olarak velayetin elinden alınması ve çocuğun koruyucu aileler tarafından evlat edinilmesine 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi uyarınca izin verilmesine ilişkin sorunu incelememiştir; zira başvuran, Daire

tarafından kabul edilebilir olduğuna karar verilen Mahkeme önündeki başvurusunda yalnızca Sözleşme'nin 9. maddesine dayanmıştır.

B. Muafiyet Olanığı

71. Ebeveynler, bazen, çocuklarına evde eğitim verme kararını gerekçelendirecek dini inançlarına saygı hakkına atıfta bulunmaktadır. Bu bağlamda, Mahkeme, Sözleşmeci Devletler arasında ilkökula zorunlu devam konusuna ilişkin bir fikir birliği bulunmadığını belirtmiştir. Bazı ülkelerde evde eğitime izin verilirken, bazılarında Devlet okullarına veya özel okullara katılım zorunluluğu bulunmaktadır. Sonuç olarak, eğitim almanın yanında sosyal bütünleşme ve ilk deneyimlerin ilkökul eğitiminde önemli hedefler olduğunu ve söz konusu hedeflerin, çocuğa ilkökul eğitiminde sağlanan bilgileri aynı standartlarda almasını sağlasa bile, ev ortamında sağlanan eğitimle aynı ölçüde karşılanamayacağı görüşüne ilişkin kararın Devletin takdir yetkisine girdiğini kabul etmiştir. Aynı davada Mahkeme, ayrıca, yerel mahkemelerin farklı felsefi inançlara dayalı paralel toplumların ortaya çıkmasını engellemeye ilişkin kamu çıkarına ve azınlıkların toplumla bütünleşmesinin önemine vurgu yapmalarını demokratik bir toplumda çoğulculuğun önemine ilişkin içtihadına uygun olarak değerlendirmiştir. Mahkeme, bu nedenle, ebeveynlerin çocuklarını evde eğitmelerine izin verilmemesine ilişkin şikâyeti açıkça dayanaktan yoksun olduğu gerekçesiyle reddetmiştir (*Konrad ve Diğerleri/Almanya* (k.k.), 2006).

72. Ebeveynlerin felsefi inançlarına saygı duyulması kapsamında, çocukların belli derslerden muaf tutulması olanağına sahip olması gerekmektedir. *Folgerø ve diğerleri/Norveç* [BD], 2007, (§§ 95-100) davasında, başvuran ebeveynlerin çocuklarının Devlete ait ilkökullarda "Hıristiyanlık, din ve felsefe" derslerinden tamamen muaf tutulmasının reddedilmesi 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlaline yol açmıştır. Diğer dini ve felsefi öğretilerle karşılaştırıldığında Hıristiyanlığa nicelin yanında nitel farklılıklar da uygulanmaktadır. Kısmi muafiyet olanağı kuşkusuz bir şekilde vardır, ancak söz konusu muafiyet faaliyet yoluyla aktarılan bilgilere değil söz konusu faaliyetlere ilişkindir. Faaliyet ve bilgi arasındaki ayırım, uygulamada karmaşık olmanın yanında, söz konusu kısmi muafiyet hakkının etkililiğini büyük ölçüde azaltıyor görünmektedir. Kısmi muafiyet sistemi, ilgili ebeveynlerin özel hayatlarının uygunsuz bir biçimde ifşa edilmesi riskine maruz bırakabilir ve çatışma potansiyeli ebeveynleri ilgili taleplerde bulunmaktan alıkoyabilir.

73. Ancak, muafiyet olanağı sistematik olarak verilmek zorunda değildir. *Dojan ve diğerleri/Almanya* (k.k.), 2011 davasında, zorunlu cinsellik dersleri, ilkökul öğrencilerinin müfredatlarında bulunmaktadır. Okul, çocukların cinsel istismarı sorununa yönelik farkındalığı arttırmak amacıyla düzenli aralıklarla katılımı zorunlu olan bir tiyatro çalışma grubunun düzenlenmesine karar vermiştir. Ek olarak, yıllık bir festival kutlaması düzenlemek okul geleneğidir. Ancak, festivale katılmak istemeyen çocuklar için alternatif bir faaliyet bulunmaktadır. Başvuranlar, çocuklarını yukarıda anılan faaliyetlere göndermeyi reddetmiş ve bu nedenle para cezası almışlardır. Ebeveynlerden iki tanesi para cezasını ödemeye karşı çıktıklarında, hapis cezasına mahkûm edilmişlerdir. Mahkeme, söz konusu cinsel eğitimin, mevcut bilimsel ve eğitsel standartlara dayalı tüzük ve müfredata ve hukuki hükümlere uygun olarak üreme, doğum kontrol, hamilelik ve çocuk doğumu konularında tarafsız bilgi aktarımını sağlamayı hedeflediğini gözlemlemektedir. Tiyatro çalışma grubu, çoğulculuk ve nesnellik ilkelerine uygundur. Söz konusu festival kutlamaları, hiçbir dini faaliyet kapsamamakta ve her hâlükârda çocukların alternatif etkinliklere katılma olanağı bulunmaktadır. Sonuç olarak, ebeveynlerin dini inançlarına aykırı olduğunu düşündükleri ders ve faaliyetlere çocuklarının muaf tutulmasına ilişkin taleplerinin reddedilmesi, 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlaline yol açmamıştır. Aynı şekilde, Mahkeme, zorunlu laik etik derslerine muaf tutulma olanağı

olmaksızın katılım sağlanmasının 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi uyarınca Devletlere tanınan takdir yetkisinde olduğu görüşündedir (*Appel-Irrgang ve diğerleri/Almanya*, 2009).

74. Mahkeme ayrıca, bir belediye okulunda, herhangi bir aşılama amacı olmaksızın ebeveynler tarafından bir seferlik düzenlenen kısa bir dini törene katılan bir öğrencinin, başka mezheplerden ebeveynler önceden bilgilendirilmemiş olsa da, etkilenmediğini kabul etmiştir (*Perovy/Rusya*, 2020).

75. Bireysel çıkarların, zaman zaman bir grubun çıkarlarına tabi olması gerekse de, azınlıklara adil ve doğru muamele gösterilmesini sağlayan ve baskın konumun kötüye kullanılmasını önleyen bir denge kurulmalıdır (*Valsamis/Yunanistan*, 1996, § 27). Örneğin, Mahkeme, bir okul müfredatının Türkiye'de nüfusun çoğunluğu tarafından uygulanan ve yorumlanan İslam'a, İslam'ın çeşitli azınlık yorumlarından veya diğer din ve felsefelerden daha fazla önem vermesinin, kendi başına, telkin olarak analiz edilebilecek çoğulculuk ve nesnellik ilkelerine saygı gösterilmediği şeklinde değerlendirilemeyeceğini tespit etmiştir. Ancak, İslam'ın Sünni mezhebiyle bağlantılı olarak Alevilik inancının özellikleri göz önüne alındığında, ilgili ebeveynler "din kültürü ve ahlak bilgisi" derslerinin verilme şeklinin çocukları için okul ile kendi değerleri arasında bir bağlılık çatışması doğurabileceği görüşünü haklı olarak benimseyebilirdi. Bu koşullar altında, muafiyetin uygun bir şekilde uygulanması çok önemliydi (*Mansur Yalçın ve diğerleri/Türkiye*, §§ 71-75). Bu bağlamda, ebeveynlerin dini veya felsefi inançları hakkında okul yetkililerini bilgilendirme zorunluluğu olduğunda, özellikle açık bir kural bulunmadığında, okul yetkililerinin her zaman söz konusu talepleri reddetme seçimleri olacağından dolayı bu durum inanç özgürlüğüne saygının sağlanması için uygun bir yöntem değildir (*Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye*, 2007, §§ 75-76). *Papageorgiou ve diğerleri/Yunanistan*, 2019 (§ 88) davasında, başvuran ebeveynler inançlarını açıklama yükümlülüğü altında olmasalar da, çocuklarının din eğitimi derslerinden muaf tutulabilmeleri için Ortodoks Hristiyan olmadıklarını belgeleyen ve bir öğretmen tarafından imzalanan resmi bir açıklama sunmalarının istenmesi, onları kendilerinin ve çocuklarının belirli bir dini inanca sahip oldukları veya olmadıkları sonucuna varılabilecek davranışlar benimsemeye zorlamak anlamına gelmiştir.

C. Görünen Dini Semboller

76. 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ikinci cümlesi, Devletlerin ebeveynlerin dini ve felsefi inançlarına saygısızlık olarak düşünülebilecek şekilde beyin yıkama amacı gütmesine izin vermemektedir (*Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen/Danimarka*, 1976, § 53). Öte yandan, Mahkeme, Devlet okullarının sınıflarında haç bulunmasının 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesini ihlal etmediği görüşündedir. Mahkemeye göre, hiç şüphesiz Hristiyanlığa atıfta bulunan bir işaret olan hacin asılması, okulda ülke genelinin dini inancına baskın bir görünürlük kazandırmış olsa da bu durum davalı Devletin beyin yıkama amacı güttüğü sonucuna varmak için yeterli değildir. Duvara asılan haç işareti, temel olarak pasif bir semboldür ve öğretici konuşmalar ve dini faaliyetlere katılma ile karşılaştırıldığında çocuklar üzerinde etkili olduğu düşünülemez. Okullarda haç işaretinin Hristiyanlığa sağladığı görünürlüğün etkileri Hristiyanlık hakkında zorunlu dini eğitimle ilişkilendirilmediği ve Devlet okul ortamını diğer dinlere paralel olarak açtığı için daha ileri bir perspektife yerleştirilmelidir (*Lautsi ve diğerleri/İtalya* [BD], 2011, §§ 71-76).

77. Son olarak, Devlet tarafsız bir hakem görevini üstlenmiştir ve öğrencilere okul alanında dini inançlarını göstermelerine izin verirken, söz konusu durumun gösterişli ve bu nedenle de baskı ve dışlama kaynağı haline gelmemesini sağlamak adına çok dikkatli olmalıdır. Sonuç olarak, başörtüsü takan genç kızların okula erişimini engellemek, ebeveynleri çocuklarını kendi dini ve felsefi inançları

doğrultusunda yönlendirme haklarından mahrum etmemekte ve söz konusu engelleme durumu öngörülebilir ve orantılı olduğu takdirde 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin ihlaline yol açmamaktadır (*Köse ve diğerleri/Türkiye*, 2006). Yükseköğretim için de aynı durum söz konusudur (*Leyla Şahin/Türkiye* [BD], 2005).

Anılan Davalar Dizini

Mevcut rehberde anılan içtihatlar, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından verilen karar ve hükümlere ve Avrupa İnsan Hakları Komisyonunun karar veya raporlarına atıfta bulunmaktadır.

Dava adının ardından belirtilen özel bir ifade bulunmaksızın yapılan atıf, Mahkemenin bir Dairesi tarafından verilen esasa ilişkin bir kararla ilgilidir. “(k.k.)” ifadesi, Mahkemenin kabul edilebilirlik veya kayıttan düşme hakkında verilen bir kararına (hüküm) atıf yapmaktadır ve “[BD]” ifadesi ise, davanın Büyük Daire tarafından incelendiği anlamına gelmektedir.

Bu güncellemenin yayımlandığı tarihte henüz Sözleşme'nin 44. maddesi anlamında kesinleşmemiş olan Daire kararları aşağıdaki listede yıldız (*) işaretiyle belirtilmiştir. Sözleşme'nin 44. maddesinin 2. fıkrası şu şekilde hükmeder: “Bir Daire'nin kararı aşağıdaki durumlarda kesinleşir: a) Taraflar davanın Büyük Daire'ye gönderilmesini istemediklerini beyan ederlerse veya b) Karardan itibaren üç ay içinde davanın Büyük Daire'ye gönderilmesi istenmezse veya c) Büyük Daire bünyesinde oluşturulan kurul 43. madde çerçevesinde sunulan istemi reddederse.” Büyük Daire heyetinin, davanın kendisine gönderilmesini kabul etmesi durumunda, Daire kararı hükümsüz kılınır ve ardından Büyük Daire tarafından nihai karar verilir.

Rehber'in elektronik versiyonunda atıf yapılan davaların bağlantıları, Mahkeme içtihatlarına (Büyük Daire, Daire ve Komite tarafından verilen kararlar ve hükümler, bildirilen davalar, istişari görüşler ve içtihatlarla ilişkin bilgi notlarından alıntı yapılan hukuki özetler), Komisyon içtihatlarına (kararlar ve raporlar) ve Bakanlar Komitesinin kararlarına erişimi sağlayan HUDOC veri tabanına (<http://hudoc.echr.coe.int>) yönlendirmektedir.

—A—

Abdi İbrahim/Norveç [BD], no. 15379/16, 10 Aralık 2021

Ali/Birleşik Krallık, no. 40385/06, 11 Ocak 2011

Altınay/Türkiye, no. 37222/04, 9 Temmuz 2013

Appel-Irrgang ve diğerleri/Almanya (k.k.), no. 45216/07, AİHM 2009

Arslan/Türkiye (k.k.), no. 31320/02, 1 Haziran 2006

—B—

“Belçika’da eğitimde dillerin kullanımına ilişkin kanunların belirli yönlerine ilişkin” Dava (“Belçika dil davası”) (esas yönü), 23 Temmuz 1968, A Serisi no. 6

—C—

C.P./Birleşik Krallık (k.k.), no. 300/11, 6 Eylül 2016

Çam/Türkiye, no. 51500/08, 23 Şubat 2016

Campbell ve Cosans/Birleşik Krallık, 25 Şubat 1982, A Serisi no. 48

Catan ve diğerleri/Moldova Cumhuriyeti ve Rusya [BD], no. 43370/04 ve 2 diğer başvuru, AİHM 2012

Çiftçi/Türkiye (k.k.), no. 71860/01, AİHM 2004-VI
Çölgeçen ve diğerleri/Türkiye, no. 50124/07 ve 7 diğer başvuru, 12 Aralık 2017

—D—

D.H. ve diğerleri/Çek Cumhuriyeti [BD], no. 57325/00, AİHM 2007-IV
Dabhi/Birleşik Krallık, no. 28627/95, 17 Ocak 1997 tarihli Komisyon kararı
Djeri ve diğerleri/Letonya, no. 50942/20 ve 2022/21, 18 Temmuz 2024
Dojan ve diğerleri/Almanya (k.k.), no. 319/08 ve 4 diğer başvuru, 13 Eylül 2011
Dupin/Fransa (k.k.), no. 2282/17, 18 Aralık 2018
Durmaz ve diğerleri/Türkiye (k.k.), 46506/99 ve 3 diğer başvuru, 4 Eylül 2001
Džibuti ve diğerleri/Letonya, no. 225/20 ve 2 diğer başvuru, 16 Kasım 2023

—E—

Efstratiou/Yunanistan, 18 Aralık 1996, Karar ve Hüküm Derlemeleri 1996-VI
Elmazove ve diğerleri/Kuzey Makedonya, no. 11811/20 ve 13550/20, 13 Aralık 2022
Enver Şahin/Türkiye, no. 23065/12, 30 Ocak 2018
Epistatu/Romanya, no. 29343/10, 24 Eylül 2013
Eriksson/İsveç, 22 Haziran 1989, A Serisi no. 156

—F—

Fayed/Birleşik Krallık, 21 Eylül 1994, A Serisi no. 294-B
Folgerø and Others/Norveç, no. 15472/02, AİHM 2007-III

—G—

G.L./İtalya, no. 59751/15, 10 Eylül 2020
Georgiou/Yunanistan (k.k.), no. 45138/98, 13 Ocak 2000
Golder/Birleşik Krallık, 21 Şubat 1975, A Serisi no. 18
Graeme/Birleşik Krallık, no. 13887/88, 5 Şubat 1990 tarihli Komisyon kararı, Kararlar ve Raporlar (KR)

64

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi/Türkiye [BD], no. 25781/94, AİHM 2001-IV

—H—

Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye, no. 1448/04, 9 Ekim 2007
Horváth vr Kiss/Macaristan, no. 11146/11, 29 Ocak 2013

— I —

İrfan Temel ve diğerleri/Türkiye, no. 36458/02, 3 Mart 2009

— J —

Jaramillo/Birleşik Krallık, no. 24865/94, 23 Ekim 1995 tarihli Komisyon kararı
Jiménez Alonso et Jiménez Merino/İspanya (k.k.), no. 51188/99, AİHM 2000-VI

— K —

Kalkanlı/Türkiye (k.k.), no. 2600/04, 13 Ocak 2019
Kılıç/Türkiye (k.k.), no. 29601/05, 5 Mart 2019
Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen/Danimarka, 7 Aralık 1976, A Serisi no. 23
Klerks/Hollanda, no. 25212/94, 4 Temmuz 1995 tarihli Komisyon kararı, KR 82
Kök/Türkiye, no. 1855/02, 19 Ekim 2006
Köse ve diğerleri/Türkiye (k.k.), no. 26625/02, AİHM 2006-II
Konrad/Almanya (k.k.), no. 35504/03, AİHM 2006-XIII
Koureas ve diğerleri/Yunanistan, no. 30030/15, 18 Ocak 2018

— L —

Lautsi ve diğerleri/İtalya [BD], no. 30814/06, AİHM 2011
Lavida ve diğerleri/Yunanistan, no. 7973/10, 30 Mayıs 2013
Lee/Birleşik Krallık [BD], no. 25289/94, 18 Ocak 2001
Leyla Şahin/Türkiye [BD], no. 44774/98, AİHM 2005-XI

— M —

Mansur Yalçın ve diğerleri/Türkiye, no. 21163/11, 16 Eylül 2014
McIntyre/Birleşik Krallık, no. 29046/95, 21 Ekim 1998 tarihli Komisyon kararı
Mehmet Reşit Arslan ve Orhan Bingöl/Türkiye, no. 47121/06 ve 2 diğer başvuru, 18 Haziran 2019
Memlika/Yunanistan, no. 37991/12, 6 Ekim 2015
Moraru/Romanya, no. 64480/19, 8 Kasım 2022
Mürsel Eren/Türkiye, no. 60856/00, AİHM 2006-II

— O —

O'Keefe/İrlanda [BD], no. 35810/09, AİHM 2014
Olsson/İsveç (no. 1) 24 Mart 1988, A serisi no. 130
Oršuš ve diğerleri/Hırvatistan [BD], no. 15766/03, AİHM 2010
Osmanoğlu ve Kocabaş/İsviçre, no. 29086/12, 10 Ocak 2017

—P—

Papageorgiou ve diğerleri/Yunanistan, no. 4762/18 ve 6140/18, 31 Ekim 2019

Perovy/Rusya, no. 47429/09, 20 Ekim 2020

Ponomaryovi/Bulgaristan, no. 5335/05, AİHM 2011

—S—

Sampanis ve diğerleri/Yunanistan, no. 32526/05, 5 Haziran 2008

Sanlısoy/Türkiye (k.k.), no 77023/12, 8 Kasım 2016

Sorabjee/Birleşik Krallık, no. 23938/94, 23 Ekim 1995 tarihli Komisyon kararı

Sulak/Türkiye, no. 24515/94, 17 Ocak 1996 tarihli Komisyon kararı, KR 84

Szolcsán/Macaristan, no. 24408/16, 30 Mart 2023

—T—

T.H./Bulgaristan, no. 46519/20, 11 Nisan 2023

Tarantino ve diğerleri/İtalya, no. 25851/09 ve 2 diğer başvuru, AİHM 2013

Telek/Türkiye, no. 66763/17 ve 2 diğer başvuru, 21 Mart 2023

Tennenbaum/İsveç (k.k.), no. 16031/90, 3 Mayıs 1993

Timishev/Rusya, 55762/00 ve 55974/00, AİHM 2005-XII

—U—

Uzun/Türkiye (k.k.), no. 37866/18, 10 Kasım 2020

—V—

Valsamis/Yunanistan, 18 Aralık 1996, Karar ve Hükümler Derlemesi 1996-VI

Vavřička and Others/Çek Cumhuriyeti [BD], no. 47621/13 ve 5 diğer başvuru, 8 Nisan 2021

Velyo Velev/Bulgaristan, no. 16032/07, AİHM 2014

Verein Gemeinsam Lernen/Avusturya, no. 23419/94, 6 Eylül 1995 tarihli Komisyon kararı, KR 82

—W—

Whitman/Birleşik Krallık, no. 13477/87, 4 Ekim 1989 tarihli Komisyon kararı

—X—

X./Avusturya, no. 5492/72, 16 Temmuz 1973 tarihli Komisyon kararı

X./Birleşik Krallık, no. 7626/76, 11 Temmuz 1977

X./Birleşik Krallık, no. 8844/80, 9 Aralık 1980 tarihli Komisyon kararı, KR 23

—Y—

Yabancı Öğrenciler/Birleşik Krallık, no. 7671/76 ve 14 diğer başvuru, 19 Mayıs 1977 tarihli Komisyon kararı, KR 9